

II. СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС

УДК 160

Р. Клещч

Лодзінський університет, Польща

АНТИПСИХОЛОГІЗМ В ЛОГІЦІ. ТВАРДОВСЬКИЙ І ЛУКАСЕВИЧ

© Клещч Р., 2004

Проаналізовано етапи становлення Львівсько-Варшавської школи у царині логіки.

Stages of the formation Lvov-Warsaw schools are analysed in article in the field of logic.

"Бо слід пам'ятати, що логіка є апіорною наукою, так як і математика, а психологія, так само, як кожна природнича наука, спирається і мусить спиратись на досвід".

Ян Лукасевич

Розглянута в контексті логіки і філософії проблема антипсихологізму набрала особливого значення на межі XIX і XX ст. Бо ж більш як сто років тому (1900/1901) з'явилась праця Гуссерля "Логічні дослідження", яка мала істотне значення в дискусії, що проходила з прихильниками психологізму на логічній підставі [1]. Цей твір без сумніву вплинув на творця Львівсько-Варшавської школи Казимира Твардовського, спричинивши його розрив з психологізмом в ділянці логіки. Вплинув він також і на погляди учнів засновника Львівсько-Варшавської школи.

Твардовський (1866–1938), будучи учнем Франца Brentano, проголошував метафілософську програму, яка повинна була зробити – завдяки своїй реалізації – філософію цілковито науковою дисципліною [2]. Щоб філософія стала наукою, вона повинна відійти від того, що Твардовський окреслює назвою метафізицизму. А програма метафізицизму означала, що дослідження в ділянці філософських дисциплін залежали від прийнятих філософом метафізичних поглядів [3, с. 106]. Оскільки метафізика постачала іншим дисциплінам понятійний апарат, одночасно заздалегідь вирішуючи розв'язки досліджуваних проблем. Притаманна метафізицизму програма не уможливлювала, на думку Твардовського, надати філософії наукового характеру.

З цієї точки зору в програмі Твардовського проголошувався відхід від метафізики в

бік психології. Приймаючи цю рекомендовану Твардовським програму, філософ повинен насамперед сконцентруватись на психологічних аспектах досліджуваного питання. У зв'язку з цим, він не повинен намагатись дати відповідь на питання про сутність, наприклад, істини або блага. Оскільки тепер метою філософа є встановлення тих рис переконань, які визнаються істинними, та чим вони відрізняються від неістинних переконань, або також встановлення того, якими є риси духовного явища, котре ми називаємо почуттям моралі. Звідси, як каже Твардовський: "... місце метафізичних спекуляцій зайняли психологічні дослідження тих проявів духовності, які в подальшому перебігу якраз і приводять до вказаних метафізичних питань, основою філософської праці перестала бути метафізика, нею стала психологія" [4, с. 107].

У такому підході емпірична психологія за взірцем Brentano ("Психологія з емпіричної точки зору", 1874) ставала необхідною підставою для філософських досліджень. Тут предмет філософських досліджень зводився до аналізу проявів раціонального життя. Ця позиція безпосередньо залежала від поглядів Brentano. Бо Франц Brentano трактував психологію як основну дисципліну для інших філософських наук (етики, естетики, логіки тощо). Так він стверджує: "...важливе мистецтво логіки, один крок якої вперед тягне за собою тисячу кроків вперед в науці, в подібний спосіб черпає

поживу з психології" [5, с. 32]. Згідно з цим, психологія має бути підґрунтям для цих наук. Психологія і математика – це якби два екстремальні типи науки. Математика розглядає найпростіші явища, психологія ж – найбільш складні. Існуюча до цього часу психологія нехтувала дослідженням законів виникнення суджень. Зокрема представлення і судження помилково залічувались до того самого класу. Тим самим психологія не могла бути корисною для логіки як науки, що займається судженнями [5, с.339]. Однак Brentano захищається, принаймні проти деяких звинувачень у психологізмі. Він показує, що цей термін (а разом з тим і ці звинувачення) можуть вживатися у різноманітних значеннях [5, с. 440 – 442]. Brentano вказує на три таких значення терміна психологізм:

1. Психологізмом іноді називають теорію, яка передбачає, що пізнання залежить від конституції істоти, котра пізнає. Звідси інша, ніж людська істота, може прийти до очевидних суджень, відмінних від тих, до яких може прийти людська істота. Отже, ця теза суперечить загальній значущості пізнання. Brentano стверджує, що він не належить до суб'єктивістів цього типу.

2. Психологізмом іноді окреслюють позицію, яка відкидає тезу, начебто істинному судженню поза розумом відповідало щось, що є одним і тим самим для всіх, хто виносить судження. Brentano стверджує, що він не проголошує саме в такий спосіб зрозумілої позиції .

3. Однак на думку Brentano, може йтися про те, що психологію визнають наукою, яка має що сказати і в сфері теорії пізнання та логіки. Таке становище Brentano сповна розділяє, підкреслюючи, що пізнання є судженням. Судження ж належить до ділянки психіки [5, с. 442].

Позиція Твардовського (до 1902 р.) належала до зрозумілої течії брентанізму. Згідно з цією програмою основні філософські дослідження були аналізом проявів раціональної діяльності. З такої позиції виникали наслідки, які важко було прийняти, знаходячись на логічному фундаменті. Бо по відношенню до логіки послідовний психологіст мусить прийняти те, що вона займається аналізом процесів міркування, які з'являються тоді, коли вона намагається досягнути переконання певного типу. Мета логіки на підставі психологізму – це

формулювання правил мислення. В остаточному формулюванні це приводить до тези, що логіка є розділом психології (Т. Ліппс, Т. Рібо). В дещо канонічному вигляді цей погляд виражав Джон Стюарт Міль. Для англійського філософа, котрий був крайнім емпіриком, логіка не є відокремленою від психології наукою, але є її частиною. Відношення логіка-психологія може бути представлено у формі відношення частина-ціле, або ж мистецтво-наука. Теоретичні основи логіки запозичені з психології. Закони логіки для Міля є узагальненням досвіду. Ось як він говорить про закон виключеного третього: *"Отже, закон виключеного третього є просто узагальненням звичайного досвіду, що певні стани розуму змінюють інші його стани. Він формулює певний абсолютно незмінний закон, що поява якогось позитивного стану свідомості не може виникнути, не усуваючи відповідного для нього негативного стану; і що цей негативний стан не може виникнути, не усуваючи відповідного йому позитивного стану"* [6, с.132].

Таким крайнім психологістом Твардовський не був, але тим не менш йому можна приписати певний вид психологізму. У вже згаданій статті *"Психологія щодо фізіології і філософії"* (1897) він вказує, що психологічна установка не залишилася без впливу на науку логіки. Аналіз дій пізнавання виявив недоліки традиційної логіки. Вдалось також виявити нові, невідомі раніше закони мислення [4, с.107–108]. У своїй більш ранній праці, присвяченій популярному викладанню логіки, він стверджує, що логіка є наукою про істинність суджень [7, с. 12]. Твардовський розрізняв судження і висловлювання. Судження – це дії розуму, що виражаються за допомогою висловлювань, які є їх зовнішнім виразом. Висловлювання є реченнями, що вимагають ствердження або заперечення. Отже, в цій термінології висловлювання було б тим, що ми називаємо реченням в логічному смислі. Отже, судження є психічними явищами (духу), висловлювання ж – фізичними явищами. Між судженням і висловлюванням виникало б відношення, подібне до того, яке виникає між психічним явищем болю і крику, котрий є чуттєво реєстрованим його виразом. При цьому Твардовський підкреслює, що в поточній мові часто не розрізняють судження і висловлювання. Дія проголошення судження,

наприклад, що *Бог існує, а потвори не існують*, це психічна дія. Наприкінці Твардовський стверджує, що: *"основні логічні закони називаються також законами мислення"*. Слід додати, що тоді, коли мова йде про закони мислення, то мислення розуміється як судження, або як міркування, але не як представлення собі чогось [7, с. 20–21]. Така позиція є психологізмом і так вона сприймалась сучасниками Твардовського [8, с. 47].

Психологізм критикувався з часів Фреге (*"Grundlagen der Arithmetik"*, 1884). Цей останній у згаданій праці виразно вказує на необхідність розрізнення психологічних і логічних питань, а, отже, суб'єктивної сфери від об'єктивної. Для Фреге числа не є чимось чуттєвим, ані також властивістю якоїсь речі. [9, с. 34] Загалом, числа не є витворами психічного процесу. Чим є додатні числа? Згідно з Фреге вони є предметами. Але це не фізичні предмети, ані навіть просторові, а, отже, вони не є тими предметами, які можна собі уявити. Як стверджує Фреге: *"Ми бачимо, до яких курйозів провадить думка, начебто число є представленням. Отже, ми приходимо до висновку, що число не є чимось просторовим, ані фізичним, як гірки кремінчиків або зернятка перцю Міля, ані також чимось суб'єктивним, як представлення, але є чимось нечуттєвим і об'єктивним. Очевидно, основою цієї об'єктивності не може бути чуттєве враження, котре, як подразник нашої душі, є цілковито суб'єктивним, але, наскільки я орієнтуюсь, такою є єдино розум"* [9, с. 34]. Онтологія Фреге закладає існування поряд із внутрішнім (психічним) світом світу зовнішнього (чуттєвого), а також ідеального світу. Відкидання Фреге психологізму було пов'язане також з його об'єктивізмом у розумінні істини. У *Grundgesetze* (1893) він вказував, що для нього істина є тим, що розуміється об'єктивно і незалежно від суб'єкта, котрий проголошує судження, тоді як для логиків-психологістів це не має місця [10, с. XIV]. Для психологістів (він називає Г. Ердманна) "об'єктивно переконливим" буде те, що просто є загальною думкою суб'єктів, котрі виголошують судження. А це не залежить від розумової конституції осіб, котрі виносять судження. В результаті Фреге трактував закони логіки як об'єктивні, незалежні, а також вічні [9, с. 7]. Відношення між законами логіки і

емпіричними законами подається в такий спосіб, що це не закони логіки є індуктивним узагальненням, а закони логіки знаходяться в основі емпіричних законів. В цій концепції логічні закони виразно нормативні і вирішують, як потрібно формулювати судження.

Однак ідеї Фреге не були широко розповсюджені у тогочасному філософському середовищі, хоч, як здається, вони вплинули на Гуссерля. Однак проблему впливу Фреге на Гуссерля потрібно залишити за межами розглянутих тут питань [11, с. 271–290; 12, с. 29–59; 13, с. 61–78]. У випадку Твардовського безпосередній вплив спричинила не ця праця Фреге, а вже згадана праця Гуссерля. Під впливом *"Логічних досліджень"* Твардовський близько 1902 року відходить від психологізму. У своїй лекції *"Психологія мислення та логіка"* (першодрук 1910 р.) він виразно стверджує, що психологізм, який розуміється як становище, що містить логіку як науку про правильне мислення, є помилковим [14, с. 424]. Бо предметом логіки є не мислення, а його витвори. По-друге, логіка подібна до математичних дисциплін, а не емпіричних. Отже, проти психологізму, на думку Твардовського, говорять два аргументи:

1. Предметом логіки є не мислення, а витвори процесу мислення у вигляді суджень.

2. Логіка має ознаки апіорних наук, психологія ж є емпіричною наукою.

В результаті психологізм в логіці потрібно відкинути. Однак на полях варто зауважити, що незважаючи на цей відхід від психологізму в логіці Твардовський не переставав підкреслювати велике значення психології як для філософії, так і для окремих наук. Бо вона мусить виконувати роль фундаментальної допоміжної науки, наприклад, для гуманітарних дисциплін [15, с. 18–24]. Варто сказати, що у відношенні до філософії психологія в її межах виконує якусь особливу роль. Про існування властивостей психічних витворів, а також про існування самих цих витворів ми довідуємось за допомогою внутрішнього досвіду і виведених з нього висновків.

Антипсихологізм цього типу засвоївся учнями Твардовського. Одним з найвидатніших серед них був Ян Лукасевич (1878–1956). Антипсихологічне спрямування Лукасевича помітне вже в його ранніх працях і виступах

(“Теза Гуссерля про відношення логіки до психології”, 1904), хоча найповніше він виражає це у статті “Логіка і психологія” [16, с. 476–477; 17, с. 489–491; 18, с. 31–34]. Він поділяє погляд Гуссерля, що психологічні закони як правдоподібні судження не можуть бути основою для логічних законів, які є певними судженнями. В дискусії по цьому питанню прихильники психологізму висували певні аргументи. Їх можна звести до трьох:

1. Судження, в яких стверджуються факти внутрішнього досвіду, є певними, *ergo* психологічні закони також є певними.

2. При деяких ствердженнях фактів, що стосуються внутрішнього досвіду, в очевидний спосіб відчувається, що інакше вони не можуть бути представлені. Отже, можна було б психологічні закони стверджувати з певністю, як такі, що є очевидними.

3. Психологічні закони можна звести до дефініції (так, як і математичні) і зробити їх певними.

На думку Лукасевича, жоден з цих аргументів не є переконливим, оскільки:

1. Психологічні закони як загальні судження можуть бути тільки правдоподібними. Звичайно, можливо, що і часткові психологічні судження є певними.

2. Очевидність іноді оманлива. Отже, посилення на те, що певні психологічні явища не можуть відбуватись інакше, не є переконливим.

3. Психологічні закони не впливають з дефініцій, оскільки стосуються дійсних об’єктів.

Отже, психологічні закони є тільки правдоподібними, бо:

Правдоподібними є всі закони, що стосуються дійсних об’єктів, які отримані на підставі досвіду і індуктивного виводу. Психологічні закони якраз і належать до цієї категорії.

Певне судження – це таке, заперечення якого містить внутрішню суперечливість (Юм). Заперечення ж жодного з психологічних законів не містить внутрішньої суперечливості. Звідси, вони не є певними.

Становище Лукасевича щодо психологізму взагалі, особливо ж щодо психологізму в логіці, є значно більш радикальним, ніж становище Твардовського в цих питаннях. Воно ще більше зміцніло під час його перебування в Німеччині

у 1904/1905 р. З одного боку, Лукасевич починає щораз критичніше оцінювати сучасну філософію, особливо німецьку філософію. Він стверджує, що їх думка не має поняття, чим є логіка і філософія. На його думку, властивий шлях, незважаючи на певні помилки, обрав Brentano. Слідом за ним потрібно прямувати у сторону аристотелізму. Роблячи з цього висновки, Лукасевич в результаті вирішив виїхати на додаткові заняття до Лувена. З другого боку, Лукасевич починає критично дивитись на Гуссерля. Звичайно, він погоджується з його тезами щодо відношення логіки і психології. Але прочитання II тому “Логічних досліджень” приводить Лукасевича до твердження, що Гуссерль сам якоюсь мірою поринув у психологізм і не в стані реформувати формальну логіку.

Особисте становище Лукасевича ширше подано у 1907 році у вже згаданій статті “Логіка і психологія”. На думку Лукасевича, основні аргументи, які говорять на користь відкидання психологізму, можна звести до таких:

1. Психологічні закони є правдоподібними судженнями, а, отже, вони не можуть бути раціями логічних законів, які є певними судженнями.

2. Логічні закони і психологічні відрізняються змістовно. Логічні закони стверджують зв’язок між істинністю і хибністю суджень. Психологічні закони стверджують зв’язки, що виникають між психічними явищами, тоді як поняття істини/хибності до психології не належать.

Слід зауважити, що ці два аргументи були подані і обговорювались Гуссерлем у першому томі “Логічних досліджень”.

3. Логіка, як наука методологічно близька до математики, не цікавиться, подібно до неї, психічними процесами мислення. Ці процеси мислення досліджує психологія пізнання. Логіка лише стверджує існування об’єктивних законів зв’язку між істинністю і хибністю суджень, подібно до того, як арифметика займається об’єктивними законами зв’язків між числами.

4. Логіку і психологію відрізняє відмінне розуміння певних термінів. Це стосується таких ключових термінів як: судження, висновок, доведення, міркування. В психології вони розуміються як акти, а, отже, як психічні дії. В

логіці вони є об'єктивними корелятами актів. Отже, в психології судження це – ніщо інше, як переконання (психічний акт), в логіці ж судження – це об'єктивний корелят акта, а, отже, факт, що щось є таким або іншим.

Лукасевич зауважує, що на цей характер об'єктивних корелятів переконань звернув увагу Мейнонг ("об'єктиви"), а також він сам у праці про поняття причини [19]. Предметом досліджень логіки є саме ці об'єктивні кореляти актів, досліджувані з боку їх форми. Логіка досліджує, чи є вони загальними, конкретними, стверджуючими, заперечуючими, а також вона шукає закони зв'язків між істинністю та хибністю цих форм. Це нагадує дії математика, праці ж психолога вони не властиві. Це приводить до висновку про потребу знаходження для логіки і психології окремих і властивих їм границь досліджень.

Як вираз антипсихологізму позиція Лукасевича безсумнівно повніша. Наскільки можна судити, вона залишалась такою, не стільки під впливом Твардовського, скільки під впливом Гуссерля, а пізніше вона була результатом власних роздумів і студіювання Фреге. Для Лукасевича аргументи Фреге стали важливішими, ніж аргументація Гуссерля. Це було пов'язано, з одного боку, з фактом, що аргументи Фреге були сформульовані точніше, з другого ж боку, з тим, що Лукасевич відкинув філософію і ступив на шлях суто логічних досліджень.

1. Husserl E. *Logische Untersuchungen*, B. 1 i 2, Halle 1900–1901. 2. Kleszcz R. *Filozofia, nauka, swiatopoglad. Casus Twardowskiego, Kwartalnik Filozoficzny*, T. XXX. Z. 4, 2002. 3. Twardowski K. *Psychologia wobec fizjologii i*

filozofii/ K.Twardowski. Wybrane pisma filozoficzne, Warszawa, 1965. 4. Twardowski K. *Wybrane pisma filozoficzne*, Warszawa, 1965. 5. Brentano F. *Psychologia z empirycznego punktu widzenia*, przełożył Wl. Galewicz, PWN Warszawa, 1999. 6. Mill J.S. *System logiki dedukcyjnej I indukcyjnej*, przełożył Czesław Znamierowski, Warszawa 1962. 7. Twardowski K. *Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich i w nauce prywatnej*, Lwów, 1901. 8. Struve H. *Filozofia polska w ostatnim dziesięcioleciu (1894–1904)*, Warszawa, 1904. 9. G.Frege, *Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchungen über Begriff der Zahl*, 1. Aufl., Breslau 1884. 10. G.Frege, *Grundgesetze der Arithmetik. B.1*, Jena 1893. 11. Mohanty J.N. *The Concept of Psychologism in Frege and Husserl/ "Philosophy and Rhetoric"*, 1997, vol.3. 12. Koj L., Gut A. *Uwaga o antypsychologizmie Fregego i Husserla/ Psychologizm I antypsychologizm*, red. A.Olech, Aureus, Krakow, 2001. 13. Wolenski J. *Psychologizm i metalogika / Psychologizm I antypsychologizm*, red. A.Olech, Aureus, Krakow, 2001. 14. Twardowski K. *Psychologia myślenia a logika/ Rozprawy i artykuły filozoficzne*, Lwów, 1927. 15. Twardowski K. *Nauki humanistyczne a psychologia // Ruch Filozoficzny*, nr. 1–2, 1976. 16. Lukaszewicz J. *Teza Husserla o stosunku logiki do psychologii // Przegląd Filozoficzny, Roczn. VII*, 1904. 17. Lukaszewicz J. *Logika a psychologia // Przegląd Filozoficzny, Roczn. X*, 1907. 18. Wolenski J. *Szkola Lwowsko-Warszawska w polemikach, Scholar*, Warszawa, 1997. 19. Lukaszewicz J. *Analiza I konstrukcja pojęcia przyczyny // Przegląd Filozoficzny, Roczn. IX, zes. 2–3*, 1906.